

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

Ternováczy Dániel

A peremvidék poétikája és politikája Böndör Pál és Sziveri János munkásságáról

Témavezető:

Dr. habil. Virág Zoltán

Egyetemi docens

Szeged, 2020

A disszertáció elméleti háttere

A disszertáció Böndör Pál és Sziveri János munkásságának a komplex elemzésére vállalkozik. Ez egy olyan módszertani keretet jelent, amely a művészi identitást a szociális és közösségi dimenziójában kutatja. Tehát a műfajelméleti, költészettani, retorikai és stilisztikai problémákhoz hasonlóan a diskurzus részét képezik a kontextuális, történeti aspektusok és a nemzeti vagy transznacionális kérdések. A két életpálya kiválasztását egy több éve tartó munkafolyamat előzi meg, amely déli szláv-magyar irodalmi összehasonlításokból, valamint a vajdasági magyar irodalom fontos alkotóiról írt publikációkból és elméleti szakszövegek fordításából épül fel.

Még nem jelent meg tanulmánykötet vagy monográfia, amely Böndör Pál műveiről értekezne, miközben Sziveri János életpályája szélesebb befogadással és a polémiát sem nélkülöző kultusszal bír. Ezzel együtt a barátság és a tisztelet származtatta hatásviszonyok, a kritikus-reflexív autonóm beszédgyakorlatok, a médiumközöttség tapasztalata, a modernitáshoz kapcsolódás és a (határon inneni és túli) kánonban elfoglalt pozíció mind a kettejük esetében további elemzést igényel. Leszögezendő, hogy bár Böndör prózai alkotásai is helyet kapnak a disszertációban, miként Sziveri János vizuális elméleti szövegei is a hivatkozások között szerepelnek, elsődlegesen két költőről beszélünk, akik a líra adta lehetőségek közepette definiálták társadalmi-közösségi alapállásukat, az élet minden területére kiterjedő hitvallásukat. Költészetükben a versforma az esztétikán túl etikai kategóriát, rituálét is jelent, amely az elődökhöz és a kortársakhoz (Füst Milán, Kassák Lajos, József Attila, Pilinszky János, Koncz István, Tolnai Ottó, Domonkos István, Danyi Magdolna, Tandori Dezső, Petri György, Várady Szabolcs, Vasko Popa, Slavko Mihalić, Jovan Zivlak, Vojislav Despotov stb.), az aktuális kulturális paradigmákhoz és a kollektivitáshoz (művészi csoportosulásokhoz, nemzedéki és nemzetiségi kérdésekhez) fűződő viszonyulásukban fogalmazódott meg, az egyetemes tradíció (mint például az ovidiusi átváltozáspoétikák) figyelembevételével.

Az *Új Symposion* történetében keresendő annak megalapozottsága, hogy a jelen vizsgálódásban nemzedéki fellépésről és generációs hagyományozódásról beszélhetünk. Miután egy művészeti-kritikaiként jelzett folyóiratról van szó, a lapjain megjelent reflexiókból és szerkesztőinek különféle megnyilvánulásaiból a jugoszláviai magyarság emancipációs törekvéseibe nyerhetünk betekintést, valamint a fennálló intézményekhez és diskurzusokhoz tapadó alapállás mibenlétéről szerezhetünk tudomást. Ezen olvasatok célja, hogy

beazonosítható legyen a költészet társadalmi helyének kijelölése Böndör Pál és Sziveri János különböző alkotói periódusában. Munkásságukban megfigyelhető, hogy a pályájuk előrehaladtával autentikus versnyelvet és formahasználatot alakítottak ki, miközben klasszikus strófaszervezetek, jambikus lüktetésű sorok és szonettek korszerű variációit alkották meg. A formaszigor mögött olyan bölcséleti és alkotói elhivatottságot figyelhetünk meg, mely a kutatás feltételezése szerint mind a magyarországi, mind a déli szláv kultúrák korabeli irányzataiba beleillő művek létrejöttét eredményezte.

A kisebbségi beágyazottság hozománya a poétai identitás rétegzettségében fedezhető fel. Böndör Pálról meg Sziveri Jánosról is elmondható, hogy kettőségek jellemzik a kulturális szemléletüket, mint az antipoétika és a klasszicizálódás, a modernitás és a posztmodern állapot, a változás és a megmaradás, a lokalitás és az egyetemesség. Határfeszítések közepette a forma és a tartalom kibékíthetetlenségében rejlő univerzalitásról tesznek tanúbizonyságot a legjobb költeményeikben.

A disszertáció felépítése és célkitűzése

Mivel a kutatás két alkotó életművével foglalkozik, ezért a disszertáció struktúrája, a módszertani háttérrel ismertető bevezető után, két nagy egységbe tagozódik, melyek további alfejezetekből állnak.

A 2. fejezetben (*Nyelvi közösségek és modifikációs gyakorlatok*) Böndör Pál munkásságának kezdeti szakaszát vizsgálom, egy komparatív elemzés keretében. A pályatárs Jovan Zivlak, szerb költő és szerkesztő korai lírájának kontextuális hasonlóságai kerülnek összevetésre a fiatal poéta verselésével: az avantgárd utóregzései, a nemzedéki fellépés (hiánya), a magánszféra banalitásának mély kölcsönhatása a kritikai szemlélődés aktusával. A már több ízben elismert szerb és magyar fordításkultúra felelevenítése mellett gyümölcsözőnek bizonyulhat ez az összevetés a korabeli irányzatok, a költői szerepvállalás és a művészet lehetőségeiről való gondolkodás vonatkozásában.

Böndör Pál esetében az 1960-as és 1970-es évekbeli redukciós, tömör versnyelvet követően alaktani terjeszkedés következett, amellyel a *Paradigmaváltás, expanzió és ornamentika* című fejezet foglalkozik. A fordulatot az 1982-ben megjelent *Vígeposz* jelentette. Az elmúlt években kiadott könyveit figyelembe véve indokoltnak tűnik a feledésbe merült

eposzi megszólalás újratárgyalása, mert hasonló váltás ment végbe a 2019-es *Vásárlási lázgörbe* megjelenésével. A már megszilárdultnak gondolt, évtizedek tapasztalata formálta rövid verselést mind a kettő esetben önéletrajzi ihletésű poéma követte. Az utóbbi kötet recepciójából ennek ellenére kimaradt az oeuvre ezen párhuzamának tárgyalása. Pedig már a *Végeposz* megjelenésekor bizonyítást nyert, hogy a beszéd poémaszerű szabadjára engedése teret szolgáltat arra, hogy az irodalmi kánonban elfoglalt pozíció szintén a reflexió tárgyává váljon. Az 1960-as évek végétől az 1990-ig terjedő periódus kapcsán az ún. 1968 utáni lírikusokkal érdemes párhuzamot vonni, mint például Oravecz Imre vagy Várady Szabolcs verselésével.

A *Végeposzt* követő, kevésbé méltatott alkotói periódussal foglalkozik a *Három verseskötet a kimunkált és az automatikus beszédgyakorlatról* című fejezet. A *Jégverés* (1985), *A krupié kiosztja önmagát* (1986) és *A gázló* (1989) böndöri formakészlete retrospektív vizsgálatában új színben tűnhet fel. A grammatikai én megszólalási hangpróbáinak heterogén skáláját, a felöltött szerepek és alakmások legspecifikusabb sémáit sorakoztatják fel, a kései alkotói korszak autonóm versnyelvét megelőlegezve. Az artistikus terepszemle a hermeneutika irányába transzformálta az 1980-as évek Böndör-költészetét, hol expanzív, burjánzó és csapongó poémákat, hol programszerű, közvetlen, határozott tónusú rövid szerkezeteket felvonultatván.

A válogatott verseket tartalmazó *Finisben* (2017) a költő második alkotói korszakaként határozta meg az 1990-es évektől megjelent műveit. Ezt a periódust tárgyalja a *Változatok a totális költészetre (Böndör Pál kései lírája)* című rész. A morális alapállás, a méltóságot őrző meg nem alkuvás, az 1990-es évek Jugoszláviájának közérzetét reprezentáló tónus, a bölceleti szigorral gyakorolt strófászerkesztés és a formahagyománnyal folytatott gyümölcsöző dialógus a vajdasági magyar irodalom megmaradását és képviselését, az egyéni metamorfózis egyetemességének felmutatását, a biopolitikai betagozódással szembefordulást vitte véghez. A kiemelkedő gyűjteménynek tekintett *Tegnap egyszerűbb voltól* (1993) indulván kronologikusan halad az elemzés az életművet lezáró *Vásárlási lázgörbéig* (2019), amelynek befogadásában mostanáig a költői identitást háttérbe szorította a fogyasztói társadalom erőteljes és tudatos bírálata. Ebből kifolyólag indokolt a generációs eposznak az önreflexivitás apropóján kijelölni a helyét az opuszban.

A líraelméleti alapvetésű elemzések közepette valamelyest kitérőt képez *A kulturális hibriditás krónikája* című fejezet, amely Böndör Pál prózai műveit tárgyalja. Indokoltnak bizonyulhat figyelmet szentelni a három regényre (*Ebihalak*, 1987; *A holdfény árnyékában*,

2011; Bender & Tsa., 2015), ugyanis számos átfedés és tudatos átjárások lelhető fel a poézise és elbeszélésmódja között. Műfajpoétikai kérdések, autobiográfiai mozzanatok, kritikai és reflexiós megjegyzések, kontextuális sajátosságok képezik ezen vizsgálódás tárgyát. A három prózamű narrációs és reprezentációs értelemben számottevőbb értéket képvisel annál, amit a kritikák nekik tulajdonítanak. A recepció, és maga a szerző is, másodlagos teljesítményként tekint a három regényre, melyek ezen vélekedések szerint nem érik el az 1960-as évek óta íródó lírai művek esztétikai szintjét. Az újraértékeléshez figyelembe kell venni a megjelenésük helyi sajátosságait, az autobiografikus vonatkozásokat, a lírai motívumtárral és attitűddel való kapcsolódásokat, valamint az intertextuálist és az intermedialitást.

A disszertáció a 7. fejezettől (*Formakeresés és egzisztenciális ontológia Sziveri János költészetében*) a muzslyai születésű poéta életpályájával foglalkozik. Az ő politikai költészete Petri Györgyével rokon. Adódik a kérdés: egy adott rendszer bírálata kifejtő diskurzus nyelvi eszköztára érvényes marad-e a rendszerváltás utáni kulturális értelmezői horizontban? Sziveri János lázadását és kritikáját a jugoszláviai magyar intézményrendszerrel szemben fogalmazta meg, így nem kerülhető meg a szocialista öngazgatási modell ecsetelése. A pályakezdés poétikai és politikai kontinuitását és generációs besorolását az *Új Symposion* nemzedéki hagyományozásából kiindulva térképezem fel. Korai szabadverseit a vizuális vonzódásában, a helyi viszonyokra rálátó tekintetformációiban, a kelet-közép-európaiságára rátapintani törekvő szimbolikus egységeiben és a közösségi beágyazottságát ismeretelméleti távlatokban megképező szociális érzékenységében mutatom be.

Az *örök változás allegóriái* című fejezet Sziveri János második verskollekciónak (*Hidegpróba*, 1981) foglalkozik. Továbbra is a szereppróbalgatásokra helyeződik a hangsúly, viszont ezúttal a tropikus, figuratív alakzatok aktualizálásának értékelésével, a spirituális és a profán allegorikus tartományokba nyílt merészkedés méltatásával közelítek az oeuvre korai szakasza felé. Két nagy szöveghagyomány is körvonalazódik, melyek egészen az utolsó Sziveri-versekig jelen lesznek az életműben. A keresztény bibliai kultúrkör mellett az ovidiusi átváltozás-narratívák képezik ettől kezdve a Paul de Man-féle értelemben vett figurális alakzatait a lírának. A fejezet törekvése annak a környezettel és közösséggel kialakítani vágyott viszonyrendszernek a beazonosításában gyökerezik, amely sosem nyert végső formát az életműben, mindig csak az (el)változásaiban érhető tetten, és sokszor a káosz képében nyert ábrázolást.

A fentiekben említett Jovan Zivlak Sziveri Jánosra is intenzíven hatott. A *Válságanalízis nyelvi-poétikai tükrében (Jovan Zivlak: Penge)* című rész a szerb költő eddig

egyetlen magyar nyelven megjelent könyvére összpontosít. A megközelítés tárgyát képezi a fordító, Sziveri János versszemlélete, a megjelenés kontextusa, illetve az *Új Symposion* és a *Híd* nevű folyóirat fordításkultúrája. Egy-egy toposz átköltésének a lekövetésével annak a kulturális hálózatnak a feltérképezésére teszünk kísérletet, amely a nemzetiségen belüli pozícionálódást és az azon átívelést hajtotta végre, poétikai stratégiák, önreflexív motívumkészletek át- és szétírásával.

A „*reám kényszerítették a formát/ hordom vállamon Petrarca szobrát*” (*Mintakövetés és létmagyarázat a Sziveri-szonettekben*) az előző részhez hasonlóan olyan hozadékkal bír, amely eddig észrevétlen maradt a befogadásban. Sziveri János szonettvariációi ugyanis mostanáig nem kaptak jelentősebb figyelmet, annak ellenére, hogy a kései pályaszakasz reprezentatív versszerkezetéről beszélünk. Az aprólékosan megalapozott átbillenést hozták el abban a feloldhatatlannak látszó feszültségben, hogy a költő nem tudott partot választani a poétika és az antipoétika, a formakövető klasszicizálódás és a szubverzív parodizálás között. A megfelelő értékeléshez láttatni kell mind a politikai, mind a poétikai előzményeket: az *Új Symposion* szerkesztőségének menesztését, Sziveri János teljes mellőzöttségét, valamint az ekkoriban született alkotások körvonalazta nyelvfilozófiai horizontot, mely a kívülálló ironikus magatartását támogatta meg. A *Dia-dalok* (1987) gyűjteményében tűnt fel első alkalommal szonett, majd a *Szájbarágás* (1988) már ciklussal jelentkezett. Hasonlóan épül fel a *Mi szél hozott?* (1989), míg végül a *Bábelben* (1990) állandósul a több, mint 700 éves lírai formatípus.

A *Veszteségtapasztalat és együttssenvedés (Kiegészítések a Bábel (1990) organikus formatanához)* című fejezet a kései Sziveri-lírában belül kiemelten a címadó művel és rokonkölteményeivel foglalkozik. A kulturális kapcsolódások és a magyar szimultán verselés apropóján néhány kiegészítéssel szolgál a jelen kutatás, hogy az eddigiekben már detektált intertextuális utalások a Kálec-Simon Orsolya feltárta közép-európai egzisztenciál-ontológiai elköteleződést a vajdasági költő esetében elmélyítsem. Søren Kierkegaard hátrahagyottságról szólt a bábeli architektúra vonatkozásában, amely kategória hűen tükrözi a Sziveri János-féle teológiát, az állapotot, amikor nem várhat sem esztétikai, sem etikai igazolást.

A disszertáció teoretikus bázisa a komparatív irodalomtudomány és a kritikai kultúraelmélet ötvözésével egy olyan korszerű, komplex módszertani keretet alkothat, amely az irodalom (elsősorban a költészet) és a társadalom kapcsolatát vizsgáló, valamint az újabb déli szláv és magyarországi irodalmat összevető elemzések körében mérvadóvá válhat. Ezen kívül a kulturális közöztiségben pozícionálódó Böndör Pál és Sziveri János recepciójának gazdagításával a két költőnek a magyar kánonban elfoglalt periferikus pozíciója módosulhat,

új színben tűnhet fel. A tervezetben foglalt komplex elméleti kutatás továbbá új perspektívát adhat a határokon átnyúló kulturális hatásviszonyok értelmezéséhez és értékeléséhez.

A disszertációhoz kapcsolódó publikációk

A kulturális hibriditás krónikája (Böndör Pál prózája), *Acta historiae litterarum hungaricarum*, 2020/4–5, 117–139.

Írók és költők a Sziveri-jelenség alakulásában, in BOLDOG-BERNÁD István–SZABÓ P. Katalin–SZUPERÁK Alexandra (szerk.), *Nyom-követés 3. (Tanulmánykötet)*, Budapest–Szabadka, Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, 2018, 249–259.

NATO-bombázás a vajdasági magyar naplórás tükrében, in LOSONCZ Márk–RÁCZ Krisztina (szerk.), *A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989-1999)*, Budapest, L'Harmattan, 2018, 189–201.

Neoavantgárd kontextusok fénye, tűszimbolikája és forradalmisága (Domonkos István *Kislányom: Görögország* című poémájának és Mészöly Miklós *Térkép, repedésekkel* című novellájának összevető elemzése), *Philos*, 2016/2, 26–31.

Nyelvi közösségek és modifikációs gyakorlatok (Azonosságok Böndör Pál és Jovan Zivlak korai költészetében), *Híd*, 2020/5, 93–112.

Posztháborús költészet: szilánk, mítosz, álarc (A (délszláv) háborús irodalom mint paradigma), *Híd* 2018/12, 45–57.

Vizuális kísérletek a vajdasági magyar irodalomban (Fenyvesi Ottó kollázstechnikája), in TERNOVÁ CZ Bálint (szerk.), *Ingenia Hungarica I. (Tanulmányok az I. Kárpát-medencei Szakkollégiumi Konferencia előadásaiból)*, Budapest, ELTE Eötvös József Collegium, 2015, 331–341.

A disszertációhoz kapcsolódó konferenciaelőadások

Experimentális költői sajátosságok az 1960-as, 70-es évek vajdasági magyar költészetében, Újvidék, XIII. VMTDK, Humántudományi szekció, Irodalomtudomány osztály, 2014.

Írók és költők a Sziveri-jelenség alakulásában, Szabadka, Nyom-követés 3. irodalomtudományi műhely-konferencia, 2017.

„*Mintha a költő korának barbárja lenne*” (A mássá válás gyakorlata Sziveri János költészetében), Szeged, PhD–konferencia (Balassi Intézet), Irodalomtudományi szekció, 2017.

NATO-bombázás a vajdasági magyar naplórás tükrében, Újvidék, A vajdasági magyarok politikai eszmetörténete és önszerveződése (1989-1999) című konferencia, 2017.

Neoavantgárd kontextusok fénye, tűzszimbolikája és forradalmisága, Szabadka, XIV. VMTDK, Plenáris Tudományos Diákköri Ülészak, 2015.

Nyelvi közösségek és modifikációs gyakorlatok Böndör Pál költészetében, Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia közös projektjének tanácskozása (Modernitás és nemzeti identitás), 2019.

Posztháborús költészet: szilánk, mítosz, álarc (A (délszláv) háborús irodalom mint paradigma), Szeged, ÉLŐLÁNC – fiatal vajdasági irodalom és a (délszláv) háború, 2018.

„*Új vagyok én itt! (Ezt egyszer már leírtam valahol)*” (Lírai hagyományok és újítások Böndör Pál *Finis* című verseskötetében), Budapest, A Magyar Tudományos Akadémia és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia közös projektjének tanácskozása (Hagyomány és lelemény), 2017.

Vizuális kísérletek a vajdasági magyar irodalomban (Fenyvesi Ottó kollázstechnikája), Csíkszereda, Kárpát-medencei Szakkollégiumok Konferenciája, Filosz szekció, 2014.